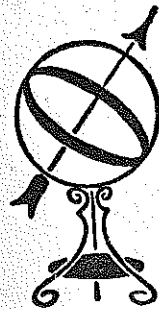

DE NATUUR VAN DE MAAND

door J. A. Nijkamp, met medewerking
van A. Nijkamp-de Jeeger

8e Serie — No. 6 1957

Als de winter komt

Wanneer ik op straat lopend ergens een stuk lat of een plankje zie liggen, bekruipt me vaak de neiging het op te rapen. Op hetzelfde moment herinner ik me dan de oorlogsjaren. Ieder latje, ieder plankje had waarde, want het betekende 'calorieën', aanvankelijk voor verwarming, later in het bijzonder om te kunnen koken.

De jeugd die nu de schoolbanken bevolkt, weet van dit alles uit eigen ervaring niets en ik hoop vurig, dat de toekomst hen deze ervaring ook niet zal brengen. Toch betekent dit niet, dat ik de eigen ervaring niet waardevol vind. Ik ben er in vele opzichten dankbaar voor. Het moderne leven heeft ons steeds onafhankelijker gemaakt van de jaargetijden. De kolenboer of de olieman zorgen op telefonisch verzoek graag, dat de wintervoorraad brandstoffen in huis komt. De conservenfabrieken blikken alles in en de manufacturier zorgt voor winterkleding en dekking. Zorgen hoeven we alleen te hebben over het geld dat dit alles kost! De oorlogsjaren leerden ons hoe kwetsbaar onze perfecte maatschappij is. We zaten met onze handen in het haar

toen het licht niet aanflitste bij het omdraaien van de schakelaar, toen het gas niet suisde bij het opendraaien van de kraan en toen het leidingwater ons vele uren per dag in de steek liet. We stonden ineens voor de noodzaak voor onszelf te zorgen, zonder hulp van al die specialisten, die tot voor kort ieder een stukje van onze zorgen voor hun rekening namen. We waren aangewezen op eigen vindingrijkheid en op eigen doorzettingsvermogen met als bijzondere zorg onze eigen veiligheid.

We waren een heel klein beetje aangeland op het punt, waarop de dieren zich bevinden, zij het dan dat hun sterke instinctleven hen de oplossingen vaak spontaan doet zien, waar wij ze moeizaam moeten zoeken. Toch heeft deze tijd mij veel toegankelijker gemaakt voor de zorgen van het dier en ik geloof dat dit winst is.

Als de winter komt breekt voor vele dieren een moeilijke tijd aan en het is goed ons daar eens in te verdiepen, omdat ons ingrijpen in de natuur ons wel enige verplichtingen ten opzichte van de dieren oplegt. Het is, meen ik, ook dit besef dat we zeer levendig moeten maken en houden bij onze kinderen: de betrekkelijke zorgeloosheid van ons eigen bestaan konden we slechts bereiken door de natuur te bedwingen en zoveel mogelijk naar onze hand te zetten. We vermeerderden daarmee de zorgen van het wilde dier en het is niet meer dan behoorlijk, dat wij ons dit ten volle bewust zijn en dat we alles doen om het ook de dieren mogelijk te maken te blijven bestaan.

HAMSTEREN.

Voor de winter komt gaan de deuren van de schatkamers der natuur nog eenmaal wijd open. Bomen, struiken en kruiden zijn beladen met vruchten en zaden, die een overvloed van voedsel bieden.

Hamsteren van voedsel is een bij vele dieren voorkomende gewoonte. De drang om te hamsteren wordt m.i. gestimuleerd door de hoeveelheid voedsel, die er op een bepaald moment is. Heel aardig is dit buiten te demonstreren aan eekhorens. In het park Marlot bij Den Haag zijn ze, als in zovele parken, erg tam en het kost geen moeite hen tot vlakbij te lokken. Geef je ze één pinda dan gaan ze die rustig opeten. Bied je hen echter een stuk of tien pinda's tegelijk aan, dan worden ze heel erg bedrijvig. Ze eten de pinda's niet meer direct op, maar verdwijnen ermee in de bomen of verbergen ze in de grond. Ze doen dat in het voorjaar even vlot als in het najaar en het lijkt mij dus alleen afhankelijk te zijn van de hoeveelheid die ineens wordt aangeboden.

Binnen is ditzelfde te demonstreren aan goudhamsters. Geef ik hen pinda voor pinda, dan eten zij ze, althans aanvankelijk, direct op. Strooi ik een handje pinda's tegelijk in hun bak dan is hun opwinding duidelijk merkbaar en ze proppen in de kortst mogelijke tijd hun wangzakken boordevol. Het grappige is dat ze bij zo'n overvloed toch elkaar al vechtend nog de pinda's betwisten.

In mijn huis had ik de vorige winter een stel bosmuizen, die in het najaar vanuit mijn tuin waren binnengekomen. Ze hamsterden verwoed hondebrood in hoeveelheden, die ze in geen maanden konden verwerken. Op alle mogelijke plaatsen, achter boeken in de kast, onder bedden enz. vonden we kilogrammen hondebrood. Ook hier was de steeds gevulde bak — de overvloed — m.i. de aanleiding tot het hamsteren.

Van mollen is bekend, dat ze in hevige opwinding geraken als ze een aantal wormen tegelijkertijd krijgen. Ze lopen heen en weer en 'bebijten' de wormen waar ze ze maar te pakken krijgen. Het gevolg van dit bijten is, dat de wormen sterk gaan kronkelen en een kluit ontstaat, die het vluchten belemmert. Bij overvloed van wormen leggen de mollen zelf voorraden aan en

ook deze voorraden zouden hen telkens tot het opgewonden bijgedrag brengen, dat het vluchten van de wormen voorkomt.

Er zijn dit najaar, evenals in 1955, weer veel Vlaamse gaaien, die vermoedelijk uit Oost-Europa afkomstig zijn. Op een morgen in begin oktober zag ik er een bezig onder een eik, waar de bodem bezaaid lag met eikels. Telkens werden enkele eikels ingeslikt en dan verdween de gaai om na enkele minuten terug te keren, weer eikels in te slikken en weer te verdwijnen. Het is vrijwel zeker, dat deze eikels ergens in de bosgrond werden verstoppt om als wintervoorraad te dienen. Enkele dagen geleden zag ik een gaai een paar maal overkomen met een stuk brood in zijn bek. Zou hij dat ook begraven? Ik denk het wel.

DE VLAAMSE GAAL.

De Vlaamse gaai staat ondanks zijn mooie pakje in een kwade reuk bij de vogelliefhebbers. Hij is in het voorjaar een geducht rover van eieren en jonge vogels en de boswachters kennen geen pardon voor hem. Het zou echter niet billijk zijn alleen maar het zwarte van zijn gedrag te zien. Er zijn ook lichte kanten. En tot die lichtzijden hoort ongetwijfeld zijn hulp bij het zaaien van bomen.

Thijsse heeft bij herhaling gewezen op het feit, dat bij een natuurlijke opslag van jonge beuken vaak twee of drie stammetjes tegelijk uit de grond komen. Hij veronderstelde, dat een geheel beukevruchtje met meer dan één nootje in de grond zou raken en dat die nootjes dan allemaal zouden uitlopen. Dat zou natuurlijk waar kunnen zijn, al lijkt het mij, gelet op het grote aantal niet kiemkrachtige nootjes, niet waarschijnlijk. In 'De Levende Natuur' van december 1956 vertelt professor Docters van Leeuwen van een waarneming die een ander licht op de zaak werpt. Docters van Leeuwen vertelt over een dennenbos in de buurt van Leersum, waarvan de ondergroei o.a. uit jonge beuken bestaat. Hier en daar staat een beuk alleen, maar veelal zijn het groepjes van twee tot vier bomen, die vlak bij elkaar uit de grond komen. De kortste afstand tot vruchtdragende beuken bedraagt honderdvijftig tot tweehonderd meter en het is dus ondenkbaar dat de bomen opgegroeid zouden zijn uit nootjes die willekeurig vallend op de grond terecht zouden zijn gekomen.

„Onlangs werd het raadsel voor mij opgelost. Ik zat op een bankje in het dennenbos en zag een Vlaamse gaai, die vrij dicht bij mij neerstreek en in de met mos bedekte grond pikte. De vogel vloog weg, doch kort daarna kwam een gaai weer aanvliegen, waarschijnlijk hetzelfde exemplaar, en begon weer in de grond te pikken. Toen het dier voor de derde maal terugkwam, fixeerde ik de plek, waar hij bezig was, ging ernaar toe en vond in een kuiltje twee beukenootjes slordig onder het mos verstoppt. Een volgende maal vond ik één nootje en later nog eens drie vruchtjes door de vogel aangebracht en onder mos verstoppt.

Op het plekje bij de bedoelde bank vond ik zeven beukeboompjes alleen staan, vier groepen van twee boompjes, vier van drie en twee van vier exemplaren. Ook in andere delen van het dennenbos vond ik dergelijke groepen van bij elkaar groeiende beukebomen, eens zelfs een van vijf stuks'.

Het verhaal van Docters van Leeuwen klinkt erg overtuigend en hij verklaart op ongezochte manier het voorkomen van beuken in groepjes van meer dan drie (één napje bevat hoogstens drie nootjes). Wat Docters van Leeuwen zag kunnen kinderen ook zien, overal in ons land waar beuken of eiken groeien. Zij moeten dan in de eerste plaats de Vlaamse gaai kennen.

Ik heb al bij herhaling gewezen op het nut van vogelboekjes met goede gekleurde plaatjes voor klassegebruik. Hoewel ik persoonlijk de Vogelgids het beste vind, zou ik voor de klas vooral aanraden 'Zien is kennen'. Leg het maar neer en de kinderen leren al bladerend van vele vogels de namen kennen.

Toch zou je zo af en toe eens de aandacht op één of enkele vogels in het bijzonder willen richten, bv. nu op de Vlaamse gaai. We zouden hier kunnen denken aan een bescheiden collectie opgezette vogels in de school. Persoonlijk ben ik daar tegen en wel om verschillende redenen. Willen opgezette vogels mooi blijven, dan is een volkomen stofvrije en droge bergplaats een onafwijsbare eis. Dat is in een museum wel, maar in een school niet te verwezenlijken. Na enkele jaren zijn zij in de school veel van hun fleur kwijt. Een tweede bezwaar is dat ondanks tal van wettelijke bepalingen nog steeds vogels opzettelijk geschoten worden om ze te doen prepareren. Dat leidt dus regelrecht tot verar-

ming van de natuur en dat mogen we onder geen beding in de hand werken.

Hoe doen we het dan wel? Enige tijd geleden zag ik in een Haarlemse school een aardige methode. Daar hadden ze de vogels van de schoolplaat van IJsseling stuk voor stuk uitgeknipt, op houttegels geplakt en daarna van een dun laagje vernis voorzien. Met deze methode is het inderdaad mogelijk de aandacht extra op één of enkele vogels te vestigen en ik juich die methode van harte toe. De niet op linnen geplakte platen zijn erg goedkoop en houttegels en vernis maken het ook niet kostbaar.

JONGE BEUKEBOOMPJES.

Behalve op de gaaien kunnen we ook eens letten op de beukjes van het vorig jaar. 1956 was een goed beukejaar. Allerlei dieren — en grote kinderscharen — hebben daar geducht van geprofiteerd. In het voorjaar zag je overal de beukjes ontkleunen, maar door het abnormaal droge voorjaar kwamen er heel veel niet verder dan dit eerste pogen. Degenen die het redden, maakten een klein stammetje met twee tegenoverstaande bladeren en één eindblaadje. Zij houden hun blad in het najaar heel lang en zij zijn zeker in november nog te vinden. In de oksel van dat eindblaadje zit een knop en als die het volgend voorjaar gaat uitlopen wordt het stammetje weer langer. Soms verdroogt die eindknop en dan lopen de knoppen, die in de oksels van het onderste bladpaar zitten, uit. Er ontstaat dan een tweestammig beukje. Op plaatsen waar veel jonge beuken staan, is het niet moeilijk de verschillende jaargangen uit te zoeken. Lang niet alle jaren zijn aan elkaar gelijk: de beuk draagt het ene jaar veel beter dan het andere. Die verschillen tussen goede en slechte beukejaren komen ook duidelijk tot uitdrukking in de aantallen jonge boompjes. Zover ik in mijn omgeving kan nagaan is 1957 een slecht jaar. Dat geldt niet alleen voor de beuken; het geldt ook voor vele besdragers, bv. de duindoorn.

DE BOOMKLEVER.

De Vlaamse gaai is niet de enige vogel, die belangstelling koestert voor beukenootjes. Vinken, kepen, mezen van diverse soort en boomklevers laten zich ook niet onbetuigd.

De boomklever is niet zo exotisch bont als de gaai, maar zijn kleurenpakje mag er ook zijn. Blauw-grijze rug, prachtig kastanjebruine buik, witte keel en duidelijk zwarte streep door het oog. Hij is de grote acrobaat onder de klimmers. Omhoog, omhoog, voor- of achteruit, het gaat hem allemaal even gemakkelijk af. Ik heb de indruk, dat de boomkleverstand in ons land achteruit gaat, maar zeldzaam zijn ze toch nog niet en het is zeker de moeite waard de aandacht van de kinderen op deze vogel te vestigen.

In mei 1956 was ik in het slotpark van Schönbrunnen bij Wenen. Daar waren de boomklevers zó mak, dat ze de pinda's uit je hand kwamen halen, zoals bij ons de mezen wel doen. Nu is zo'n boomklever ook een geboren hamsteraar en het lijkt me helemaal niet onmogelijk, dat je hem ook bij ons tot vlakbij je kunt krijgen door hem maar veel pinda's aan te bieden. Waar hoge beuken staan — bv. in park Clingendael te Den Haag — zie je ze in de winter druk zoeken onder het beukeblad op de grond en als de oogst meevalt, zie je ze ook voortdurend met nootjes wegvliegen. Als echte boomvogel legt hij zijn voorraden vooral aan in spleten van de stam, maar het zou wel aardig zijn er eens op te letten of hij ze ook begraaft. Ik heb het zelf nooit gezien.

De boomklever is niet uitsluitend — en zelfs niet in de eerste plaats — zaadeter. Bij zijn tochten over de stam consumeert hij alle mogelijke insecten, spinneëieren enz.

EKKHORENS.

Ook de eekhorens hamsteren beukenootjes en ook zij bergen ze vaak op in bomen. Van eekhorens heb ik echter, zoals ik reeds vertelde, wel gezien dat ze pinda's in de grond stopten en ik vermoed, dat dit ook met andere vruchten wel gebeurt. Evenals de gaaien kunnen de eekhorens nog wel een licht randje aan de zwarte bladzijde van hun gedrag gebruiken en ik hoop dus maar dat ze, als de gaaien, bij het boomplanten helpen.

Eekhorens zijn in de broedtijd ook eierrovers en op onze zangvogels moeten we zuinig zijn. Bij voedselschaarste in het voorjaar moeten knoppen en jonge loten het ontgelden en soms worden zelfs stammetjes in een spiraal afgeschild om bij het zachte spinthout te komen.

In najaar en winter is hij overwegend zaadeter en behalve eikels,

beukenootjes, esdoornvruchten en hazelnoten moeten het dan ook de den- en sparappels ontgelden. Bij die kegels gaat het om de kleine zadjes, die tussen de harde schubben zitten en het is dus zaak die schubben te verwijderen. U kunt de afgepelde kegels in ieder dennenbos waar eekhoorns voorkomen bij honderdtallen vinden en u kunt ze gemakkelijk herkennen. Een eekhoorn heeft een vrij krachtig gebit en hij geeft zich niet de moeite de schubben af te knagen, maar hij scheurt ze af. Het gevolg is, dat de spil van de door eekhoorns bewerkte kegel er rafelig uitziet. Ik moet tot mijn schande bekennen, dat ik zelf nog nooit eekhoorns bij het slopen van kegels aan het werk zag. Toch moet dat vrij gemakkelijk te observeren zijn.

Het is met eekhoorns vaak een raar geval. Ze kunnen zo tam worden, dat ze de pinda's uit je hand komen eten. Tussen twee haakjes: laat de kinderen de pinda's los op de open hand leggen; als zij ze tussen duim en vingers houden, hebben ze grote kans dat ze kennismaken met het scherpe gebit en dat schrikt de kinderen af. Als je op het gedrag van diezelfde tamme eekhoorns wilt letten, terwijl ze in de bomen zitten, blijken ze ineens alle reacties van schuwe dieren te vertonen. Ze verbergen zich achter de stam en klimmen daar vaak hoger. Je kunt dat duidelijk horen aan het getik van de nageltjes op de stam. Je moet dus echt proberen hen onopgemerkt te bespieden en dat valt voor waakzame dieren als eekhoorns niet mee.

Zolang het niet te koud is zijn eekhoorns actief. Wordt het te koud, dan blijven ze, vaak gezellig, in hun nesten. Eekhoorns gebruiken vaak de nesten van kraaien of eksters, maar ze kunnen ook zelf een nest bouwen, dat net als bij de ekster een dak heeft. Ze komen het nest binnen en verlaten het door twee openingen, die aan de onderkant zitten. In de winter stoppen ze die uitgangen losjes dicht met mos of dor blad. Meestal zit het nest tamelijk hoog, zodat je zonder kijker niet veel bijzonderheden kunt opmerken.

BOSMUIZEN.

Eekhoorns zijn echte dagdieren, die gaan slapen zodra de schemering aanbreekt. Op dat moment komen de bosmuizen juist te voorschijn en ook zij gaan zich in de winter te goed doen aan alle mogelijke noten. Een paar weken geleden vond ik in Bergen

NH onder een hazelaarstruik een hele massa uitgevreten hazelnoten. Ik dacht eerst aan eekhoorns, maar vergelijking met vraatfiguren in het mooie boek 'De Zoogdieren van Nederland' van IJsseling en Scheygrond leerde mij, dat dit werk was van bosmuizen.

De langbenige bosmuis houdt de noot van zich af, knaagt een gat en steekt daar de onderste snijtanden in. Zij werkt daarna met die ondertanden verder aan de binnenkant van de schaal, van binnen naar buiten dus. Daarbij houden de tanden in de bovenkaak van buiten tegen en veroorzaken een aantal lichte indrukken aan de buitenkant van de schaal, onder de beknaagde rand'.

Bosmuizen hebben een sterke neiging tot hamsteren, maar deze hazelnoten werden kennelijk ter plaatse opgegeten. Er lagen er tientallen. Ook dennekegels worden bewerkt en ook daarvan zijn de resten buiten wel te vinden. De veel kleinere en zwakkere bosmuis gaat lang niet zo ruw te werk als de eekhoorn. Hij knaagt, van onderen te beginnen, schub voor schub vlak langs de spil door, zodat de ontschubde kegel er veel fijner bewerkt uitziet dan bij de eekhoorn.

Bosmuizen zijn heel algemeen en buiten — ook in de buitenwijken van de stad — komen zij 's winters vaak binnen. Als je de huismuis goed kent, valt het verschil direct op. De ogen van de bosmuis zijn grote zwarte kralen en zijn oren winnen het in grootte ver van de huismuis. Opvallender is nog de wijze van voortbeweging. Huismuizen lopen, maar bosmuizen springen telkens, waarbij sprongetjes van enkele decimeters geen zeldzaamheid zijn. Net als muizen knagen zij papier of lapjes in snippers om hun nest te voeren. Mijn bosmuizen waren heel mak. Ze kwamen rustig in de verlichte kamer en kropen zelfs tegen het been van een van mijn kinderen op om rustig op de knie te gaan zitten. We konden er aanvankelijk niet toe besluiten de bosmuizen weg te vangen en dit te meer niet, omdat we er nooit meer dan één zagen. Wel leek ons de hoeveelheid gehamsterd hondebrood, waarover ik reeds vertelde, erg groot voor één bosmuis, maar het geringe leven dat we hoorden en het feit, dat we er nooit meer dan één zagen, deed ons toch denken dat het bij één logé

bleef. Bovendien merkten we, buiten enkele stuk geknaagde tijdschriften en een enkele aangevreten stofdoek, niets van schade. Totdat ik op een morgen mijn colbertjasje, dat over de leuning van een stoel op de slaapkamer hing, wilde aantrekken. In één nacht waren er drie gaten ter grootte van een gulden in geknaagd. Dat werd te gek en dus werd besloten, dat de bosmuis het huis moest ruimen. Ik maakte daartoe gebruik van een heel vernuftige val, die een van mijn medewerkers in Frankrijk gezien had en die ik u kan adviseren als u muizen levend wilt vangen.

Het is een aan weerszijden open houten koker van veertig cm lang, die op dwarsdoorsnede vierkant is. Het geheel loopt iets pyramidaal toe. De breedste opening wordt afgesloten door spijlen van dik ijzerdraad, die vrij dicht op elkaar zitten. In de koker zit een wip, die omslaat zodra de muis even over het steunpunt heen is. De omgeklapte wip sluit de koker af. Om te voorkomen, dat de wip terug zou klappen als de muis terugloopt, zijn aan de ingang twee pootjes van dik ijzerdraad onder de wip aangebracht, die omklappen als de wip omhoog gaat. In zeven achtereenvolgende nachten ving ik zeven muizen. Omdat bosmuizen zich fantastisch goed kunnen oriënteren en waarnemingen bekend zijn van bosmuizen die in één nacht een afstand van 370 meter aflegden om terug te keren naar de plaats waar ze gevangen werden, bracht ik mijn bosmuizen voor alle zekerheid maar enkele kilometers ver weg. Ik heb ze niet teruggezien.

Ik heb ook herhaaldelijk bosmuizen in een terrarium gehouden. Ze zijn direct tam en ze zijn 's avonds erg levendig. Het is leuk om te zien hoe behendig ze klimmen, waarbij ook de staart een grote rol speelt. Ze doen dit buiten ook, waarbij ze wel tot vier meter hoogte in bomen en struiken klimmen. In gevangenschap knagen ze graag aan bast van bomen, vooral van vruchtbomen, maar ze lusten ook graag een stukje rauw vlees. Dat laatste klopt met het eten van wormen en rupsen in de natuur. Volgens IJsseling en Scheygrond zouden ze in gevangenschap kannibalisme vertonen. Misschien treedt dit op als ze geen vlees krijgen. Ik heb er nooit iets van gemerkt. Ze zaten met rosse woelmuizen en ook die werden met rust gelaten.

Bosmuizen zijn in ons hele land — en heus niet uitsluitend in bosrijke streken — algemeen. Doordat het nacht- en schemerings-

dieren zijn merken we er niet zoveel van. Toch moet ik zeggen, dat ik ze 's zomers ook wel overdag actief heb gezien in mijn tuin. Daarmee klopt ook, dat de bosmuis vrij regelmatig voorkomt in de braakballen van torenvalken (2 tot 7 %).

Laat u de kinderen eens zoeken naar door bosmuizen aangeknaagde kegels, eventueel naar aangevreten hazelnoten en naar braakballen van torenvalken.

BRAAKBALLEN.

Braakballen zijn op de vaste roestplaatsen dikwijls in groot aantal te vinden en het is spannend om ze te ontleden. Wilt u echt de soorten muizen, die in de braakballen voorkomen, opsporen, dan kunt u een mooie determinatietabel vinden in 'De Levensde Natuur' van 1 oktober 1931. Misschien hebben de kinderen nog meer kans bosmuisresten te vinden in de braakballen van een nachtelijke jager als de kerkuil. Zelfs in steden als Den Haag zijn nog wel plaatsen te ontdekken, waar de kerkuil huist en waar dus braakballen zijn te verwachten.

DE KERKUIL.

Oorspronkelijk is de kerkuil een vogel die in rotsspleten broedde. Toen de mensen stenen huizen gingen bouwen, paste de kerkuil zich daarbij aan en oude kerktorens, boerenschuren, ruïnes en niet te vergeten oude duiventillen zijn thans graag bewoonde plaatsen. Met de moderne bouw wordt het er voor de kerkuil niet beter op, maar hij is toch zeker nog niet zeldzaam te noemen.

DE RANSUIL.

Misschien hebben de kinderen nog meer kans de roestbomen van ransuilen te vinden. In het Zuiderpark zitten er iedere winter wel een paar en verder zijn ze overal aan te treffen waar opgaand naalddhout is. Overdag zitten ze hoog in de dennen tussen het dorre hout, zo dicht mogelijk tegen de stam aangedrukt. Voelen ze zich ontdekt, dan blijven de vogels zitten, zodat ze wel op een stuk schors lijken. Wend je even je ogen van hen af, dan is het moeilijk hen terug te vinden.

Een duidelijk teken van opwinding is het overeind zetten van de